

Γοργίας [ἢ περὶ ῥητορικῆς· ἀνατρεπτικός]
Πλάτωνος

- Όνοματεπώνυμο: Ίωάννης Μ. Καρασαχινίδης
-
- A.M.: 1013201900068
-
- Έξάμηνο: ζ' έξάμηνο
-
- Μάθημα (Έπιλογής): Σοφιστές
-
- Τμήμα: Κλασσική Φιλολογία
-
- Πανεπιστήμιο: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (Καλαμάτας). Σχολή Άνθρωπιστικῶν Έπιστημῶν καὶ Πολιτισμικῶν Σπουδῶν

Είσαγωγή

- Ὁ Γοργίας τοῦ Πλάτωνος, γιὰ ὅποιον τὸ προσεγγίσει προσεκτικῶς, παρατηρεῖται ὅτι εἶναι ἓνα ἔργο πολὺπλευρο: εἶναι μία ἀναφορὰ περὶ σωματικῆς ἠθικῆς, δικαίου, ἀρετῆς, τῶν αἰτιῶν ποὺ ὀδήγησαν στὸν ἐκπεσμό τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ —μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπικράτηση μιᾶς, τρόπον τινά, ἀναρχίας—, ἀλλὰ καὶ ἀπόπειρα ἀνασκευῆς τῶν ἰσχυρισμῶν Πολυκράτους καὶ λοιπῶν δημοκρατικῶν, ὅπου ἀκόμη καὶ μετὰ θάνατον Σωκράτους ἔλεγαν ὅτι ἦταν ἀσεβῆς πρὸς θεούς, ἀπολογητῆς τῶν Κριτία καὶ Τριάκοντα πολιτικῶν ἰδεῶν καὶ ὀρθῶς ἔπραξε καὶ ἦπιε τὸ κώνειο. Παρὰ τὴν πλατωνικῆς συγγραφῆς εὐγλωττία, ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα καταλήγει ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα ἐκ τῶν πρωϊμοτέρων διαλογικῶν πλατωνικῶν ἔργων. Αὐτὸ τὸ στηρίζουμε στὴν παρατήρηση εὐθέως λόγου, μὴ ἐνδεδειγμένου γιὰ ἓναν τόσο ἐκτενῆ διάλογο, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλλιπῆ περιγραφὴ τῆς προσωπικότητος τοῦ Γοργία, πρᾶγμα ποὺ δὲν γίνεται στὸν Πρωταγόρα, ὅπου μέσω αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἀντλοῦμε πολλές πληροφορίες γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ σπουδαίου σοφιστῆ —τὸ ἠθικὸ πλαίσιο, βέβαια, ποὺ εκτυλίσσονται οἱ δύο διάλογοι καὶ τὸ περιεχόμενό τους συμπίπτει κατὰ πολὺ. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ Σωκράτης ἦταν μέλος ἐπιτροπῆς βουλῆς κατ’ αὐτὴ τὴν περίοδο καὶ, ἐνῶ προήδρευε σὲ συνέλευση ἐκκλησίας τοῦ δήμου, λαιδορήθηκε ἀπὸ τὸν Πῶλο λόγῳ τοποθετήσεως περὶ τῆς ἐν λόγῳ δικαστικῆς ὑποθέσεως (473e).

Περὶ τῶν προσώπων τοῦ διαλόγου.

- Τὰ πρωταγωνιστικὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου εἶναι τὰ ἑξῆς: ὁ Καλλικλῆς ὁ Ἄχαρνεύς, ὁ Σωκράτης, ὁ Χαιρέφρων (προληπτικὸς σύντροφος Σωκράτους), ὁ —περίφημος «ἀγορήτης» Γοργίας Λεοντῖνος (ποὺ ἀνέπτυξε μία ῥητορικὴ ἀνώτερη συγκρίσει τῆς περιόδου του) καὶ ὁ Πῶλος ἀπὸ τὸν Ἀκράγαντα (θαυμαστής καὶ μαθητὴς τοῦ Γοργία). Ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι γιὰ τὸν Καλλικλέα δὲν ἔχουμε πολλὰ ἀναφορὰς· ἐμφανίζεται δὲ νέος, καλλιεργημένος καὶ προσφάτως εἰσαχθὴς στὸν πολιτικὸ χῶρο —τὸ ὅτι ὁ Πλάτων ἀναφέρεται στὸ δῆμο τῆς καταγωγῆς του μᾶς πείθει ὅτι πρόκειται περὶ πραγματικοῦ προσώπου—.

Λοιπές τοῦ διαλόγου πληροφορίες.

- Ὁ χώρος ποὺ ἐκτυλίσσεται ὁ διάλογος δὲν προσδιορίζεται ἐπ' ἀκριβῶς. Στὴν οἰκία τοῦ Καλλικλέους φιλοξενοῦταν ὁ Γοργίας, ἀλλὰ ὁ διάλογος φαίνεται νὰ γίνεται σὲ ἓνα χώρο δημόσιο, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Γοργίας προηγουμένως ἔκανε ἐπίδειξη ῥητορικῶν ἱκανοτήτων. Ἀντικείμενο συζητήσεως γίνεται ἡ εἰσαχθεῖσα ἀπ' τὸν Γοργία καινοφανὴς στὴν Ἀθήνα τέχνη, αὐτὴ τοῦ «ἐπιδεικτικοῦ λόγου».
- Ὅπως καὶ στὸν πλατωνικὸ Πρωταγόρα, γίνεται λόγος γιὰ τὸ ἂν πρόκειται περὶ πραγματικῆς «τέχνης» καὶ κατὰ πόσον αὐτὴ δύναται νὰ ἀποκαλεσθεῖ, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ ἴδιος ὁ Γοργίας, ἡ «παντῶν τεχνῶν ἄνασσα». Στὴν πραγματικότητα ὁ διάλογος ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς (3) διαφορετικὲς σκηνές μὲ δύο πρωταγωνιστὲς στὴν καθεμία: α'.) ἡ πρώτη εἶναι μία συζήτηση μεταξὺ Σωκράτους καὶ Γοργία, ἐν ἀναφορᾷ μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν ἀξία τῆς ῥητορικῆς τέχνης· β'.) ἡ δεύτερη εἶναι συνομιλία μεταξὺ Σωκράτους καὶ Πώλου περὶ μιᾶς ἐκ διαμέτρου ἀντίθετης ἀεντιλήψεως περὶ τῆς ἀξίας τῆς ῥητορικῆς τέχνης ἀλλὰ καὶ τῆς εὐτυχίας τῆς πολιτείας·

- γ'.) ἡ τρίτη καὶ τελευταία εἶναι μὲ τὸν Καλλικλέα καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου προχωρεῖ στὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο, ὅπου παρατηροῦμε σύγκρουση ἀντίθετων θεωριῶν περὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ βίου. Μὲ τὸ τρίτο σκέλος εἰσερχόμαστε στὸν πραγματικὸ κι οὐσιαστικότερο στόχο τοῦ διαλόγου: ἀντιπαράθεση περὶ θεωρίας τοῦ βίου ἐν σχέσει μὲ τὸ ἀτομικὸ συμφέρον καὶ τὴν θέληση γιὰ δύναμη, ὅπου ὁ Καλλικλῆς τίθεται ὑπὲρ αὐτῆς τῆς θεωρίας καὶ τῆς ἐφρμογῆς της διατυπώνοντάς την, ἀλλὰ καὶ οἱ σχετικὲς μὲ τὸ ἐν λόγω ζήτημα σωκρατικὲς θέσεις. Τὸ πραγματικὸ πρὸς συζήτησιν θέμα τοῦ Γοργία δὲν εἶναι ἡ ἀξία τοῦ «ἐπιδεικτικοῦ λόγου» ἢ ἀλλιῶς τῆς ῥητορικῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ ὀρθὸς τρόπος βίου ἐνὸς πολίτη ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ ἡ ὑπεράσπιση τοῦ δικαίου γιὰ τὸ συνολικὸ καλὸ — ὁμοίως καὶ στὴν πλατωνικὴ Πολιτεία τὸ πραγματικὸ ζήτημα δὲν εἶναι τὰ πλεονεκτήματα καὶ μειονεκτήματα μιᾶς ἀλλαγῆς πολιτικῶν προσώπων καὶ οἰκονομικοῦ συστήματος, ἀλλὰ ὁ λόγος ὑπὲρ δικαιοσύνης, σωφροσύνης, ἢ μέλλουσα κρίση καὶ ἡ σωτηρία τῆς πόλεως.

Τὰ τμήματα τοῦ διαλόγου

- Ὁ διάλογος χωρίζεται σὲ 3 τμήματα: α'.) Στὴ συνομιλία Σωκράτους μὲ Γοργία· β'.) στὴ συνομιλία Σωκράτους μὲ Πῶλο (θαυμαστής καὶ μαθητὴς τοῦ Γοργίου)· γ'.) στὴ συνομιλία Σωκράτους μὲ Καλλικλέα

Ὁ διάλογος μετὰ τὸν Γοργία

- Ὁ διάλογος ἀρχίζει μετὰ ἕναν γνωστὸ πρὸς ἑμᾶς τρόπο: ὁ Σωκράτης ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐκ Γοργία ἀσκουμένης τέχνης, τῆς «*ρήτορικῆς*»· ἦτοι, τὴν τέχνη τοῦ «*ἀγορεύειν*» ἢ τοῦ «*λόγου*» (449b).
- Ὁ Γοργίας διισχυρίζεται ὅτι κάτοχοι τῆς ρητορικῆς ἔχουν τὴν δυνατότητα τῆς «*ὀμιλίας*», τῆς στοχαστικῆς κι εὐφυοῦς ἐκφορᾶς λόγου, καὶ τῆς ὑψηλῆς ἀντιλήψεως («*δυνατοὺς φρονεῖν*», 450a).
- Ὁ Σωκράτης ἀπαντᾷ στὸν Γοργία ὅτι ὑπάρχουν δύο εἰδῶν τέχνες, οἱ μὲν χειρωνακτικῶν καὶ οἱ δὲ ὀμιλούντων (540d).
- Παρατηροῦμε ἐδῶ ὅτι γίνεται διάκριση μεταξὺ «*χειρωνακτικῶν*» καὶ «*θεωρητικῶν*» ἐπιστημῶν, πρᾶγμα ποὺ παρατηρεῖται στοὺς ὑστεροὺς διαλόγους Πλάτωνος κι Ἀριστοτέλους. Στὸ εἶδος, βέβαια, τῶν θεωρητικῶν συγκαταλέγονται καὶ ἄλλες τέχνες πέραν τοῦ «*ἀγορεύειν*», ὅπως ἡ ἀριθμητικὴ, ἡ ἰατρικὴ, ἡ γεωμετρία, ἡ ἱστορία κ.ο.κ., ὅπου ἡ χειρωναξία δὲν λαμβάνει σχεδὸν κανέναν οὐσιαστικὸ ρόλο —ὁ Γοργίας, βέβαια, προτιμᾷ νὰ μὴ τὰ θίξει, καθὼς οὔτε καταρτίζεται οὔτε τὰ διδάσκει—.

- Διασαφήνιση περιὶ τοῦ «λόγου» τοῦ ῥήτορος :
- Ὁ Γοργίας θεωρεῖ ἀρκετὸ τὸ ὅτι ἡ ἐξ ἰδίου διδασκομένη τέχνη συνιστᾶ «τὰ μέγιστα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων», τὰ σπουδαιότερα θέματα ποὺ ἀφοροῦν τοὺς πολῖτες. Ὁ παρῶν ὀρισμὸς εἶναι περισσότερο ἐγκωμιαστικός, παρὰ διευκρινιστικός ὡς πρὸς τί ἀκριβῶς εἶναι αὐτὸ τὸ σπουδαιότατο περιὶ τοῦ βίου ἀντικείμενο τῆς τέχνης. Ἄν καὶ ὁ Γοργίας ἐκτιμᾷ ὀρθῶς τὴν τέχνη του, ἡ καλύτερη ἀπάντηση θὰ εἶχε νὰ κάνει μὲ ἠθικὸ περιεχόμενον ὡς «τὸ μέγιστον ἀγαθὸν τοῖς ἀνθρώποις» (452d).
- Αὐτὸ ἐρμηνεύεται κατὰ Γοργία μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἀπόψεως καὶ, ἐν τέλει, ἐπιβολὴ τοῦ δικαίου κατὰ τοῦ ἀδίκου καὶ ἡ ῥητορικὴ ἐξασφαλίζει τὴν πειστικότητά του· ἐκφέρεται, λοιπόν, ἡ σκέψη ὅτι τῆς ῥητορικῆς στόχος εἶν' ἡ δύναμη καὶ ἡ πειθὼ στὸ λόγο, ἐργαλεῖο ποὺ ἐγγυᾶται τὴν ἰσχὺ τοῦ ἀνδρὸς ἐνώπιον τῶν πολιτῶν, τὴν υἱοθέτηση πολιτικῶν σχηματισμῶν ἀπὸ ἐκκλησία τοῦ δήμου, τὴν ἔγκριση οἰκονομικῶν μεταρρυθμίσεων ἀπὸ τὴ βουλή, τὴν τελέσφορη καὶ πειστικότερη κατηγορία κατὰ ἀντιπάλων του ἢ τὴν υπεράσπιση ὑπὲρ ἀνθρώπων του.
- Τὸ ζήτημα στὸν ἐν λόγω διάλογο μὲ τὸν Γοργία εἶναι ἠθικό· κατὰ πόσον δηλαδὴ ἡ συγκεκριμένη ἰκανότητα εἶναι κᾶτι ὅπου ὁ καθένας θὰ τὸ ἐκμεταλλευθεῖ ὀρθῶς καὶ ἡ «δύναμη» αὐτὴ δὲν θὰ τὸν κάνει νὰ διαχειρίζεται ὅπως θέλει τὸν καθένα, οὕτως ὥστε νὰ τελοῦνται οἱ ἀρέσκειές του (εἴτε δίκαιες εἴτε ἄδικες), καὶ ἂν ὄντως ἡ (σωστὴ χρῆση ῥητορικῆς) γίνεται νὰ ἀποτελέσει τὸ ὑψιστὸ ἀγαθόν.

- ὁ Γοργίας λέγοντας «*ρήτορικὴ*» ἢ «*λόγος ἐπιδεικτικὸς*» ἐννοεῖ τὴν τέχνη καὶ ἰκανότητα τῆς πειθοῦς. Πρόκειται πραγματικὰ γιὰ μίαν τέχνην, ὅπου ὑπόκειται σὲ ἀρχὲς καὶ στόχους. Τώρα τίθεται τὸ ἐρώτημα περὶ τῶν εἰδῶν πειθοῦς τῆς ῥητορικῆς καὶ τῶν θεμάτων ποὺ ἀρμόζει νὰ χρησιμοποιεῖται (454a). Ὁ Γοργίας ἀποκρίνεται ὅτι ὁμιλεῖ «*ἐν τοῖς δικαστηρίοις καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ὄχλοις*» καὶ ὅτι πείθει «*περὶ τούτων ἃ ἔστι δίκαιά τε καὶ ἄδिका*»· μὲ ἄλλα λόγια, λέγει ὅτι πρόκειται γιὰ λόγο δημόσιο ὑπὲρ δικαίου καὶ ἠθικῆς (454a-454b).
- Ἡ ἀπάντησις αὕτη μᾶς δίδει τὴν διάκριση: ἡ πειθὴ, ἡ πεποίθησις (τὸ πιστεῦειν), εἶναι μίαν τέχνην ὅπου ἐπιτυγχάνεται εἴτε μὲ εἴτε δίχως διδασκαλίαν. Στὴν πρώτη περίπτωσιν (τῆς διδασκαλίαν) δὲν πείθεται κάποιος καὶ τίθεται, ἀπλῶς, ὑπὲρ μιᾶς γνώμης, ἀλλὰ φθάνει καὶ σὲ γνώσιν· ἐνῶ, στὴ δευτέρῃ (ἄνευ διδασκαλίαν), πείθεται δίχως ὅμως νὰ γνωρίζῃ ἂν ἡ πεποίθησις αὕτη εἶναι ὀρθὴ ἢ ὄχι.
- Ἐνας ἐξέχων ῥήτωρ ἐνώπιον ἀκροατηρίου δύναται νὰ ἐπικρατήσῃ, λοιπόν, καὶ σὲ θέματα ποὺ εἴτε καταρτίζεται εἴτε ὄχι. Ὁ Γοργίας συνεχίζει ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁ «*ἐπιδεικτικὸς λόγος*» εἶναι τὸ ἰσχυρότερον ὄπλον ἑνὸς ἀνδρὸς ποὺ ὁμιλεῖ δημοσίως· σὲ περίπτωσιν ποὺ χρησιμοποιηθῇ ἰδιοτελῶς καὶ ὑπὲρ ἀδίκου ἀπὸ τὸν κατέχοντα τὴν ῥητορικὴν τέχνην, τὴν εὐθύνην τὴν φέρει ὄχι ὁ διδάσκαλος, ἀλλὰ ὁ χρήστης· δὲν ἰσχυρίζεται, λοιπόν, ὁ Γοργίας ὅτι διδάσκει τὸ καλόν, ἀλλὰ ὅτι διδάσκει τὴν τέχνην τοῦ χειρισμοῦ, μὲ προτροπὴν βέβαιαν νὰ χρησιμοποιεῖται πάντα ὑπὲρ δικαίου (455a-457c).

Κατὰ τὸν Γοργία ὁ ῥήτωρ σὲ ἓνα θέμα εἰδικὸ εἶναι τόσο εἰδικός, ὅσο καὶ ὁ ὄχλος, ὅμως μὲ τὴ ῥητορικὴ τέχνη εἶναι εἰς θέσιν νὰ φανεῖ πειστικότερος ἀκόμη κι ἀπὸ ἓναν ὄντως εἰδήμονα. Ἄν, βέβαια, ὁ μαθητευόμενος ἐπιθυμεῖ νὰ ἀποκτήσει τὴ γνώση τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς, μῶλον ὅτι δὲν ἀποτελεῖ δουλειὰ τοῦ διδάσκοντος τὴ ῥητορικὴ, ὁ σοφιστὴς ἰσχυρίζεται ὅτι θὰ τὰ μάθει καὶ αὐτὰ κοντὰ του, μὲ σκοπὸ νὰ χρησιμοποιοῦ τὸν ἐπιδεικτικὸ λόγο δίχως κατάχρηση καὶ ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης, κι ὅτι ὁ ῥήτωρ ὀφείλει νὰναι καὶ δίκαιος καὶ ἠθικός (457c-461b) —στὸ σημεῖο αὐτὸ παρατηρεῖται ἀντίφαση μὲ τὸν προηγούμενο ἰσχυρισμὸ του, ὅτι δηλαδή σὲ περίπτωσι κακῆς χρήσεως τῆς ῥητορικῆς ὁ διδάσκων ἀποποιεῖται τῶν εὐθυνῶν καὶ τίς φέρει ὅλες ὁ μαθητής.

Ἐδῶ τίθεται ἡ ἄποψη ὅτι ἡ ῥητορικὴ, ἀπλῶς, «χαϊδεύει τὰ αὐτιά» τοῦ ἀκροατηρίου καὶ δὲν παραδίδει καμμία ἀλήθεια, παρὰ ἓναν ἐλκυστικὸ τρόπο τοποθετήσεως συμπλεγμάτων, λέξεων καὶ φράσεων, στερεῖται ὅμως τῆς ἐφαρμογῆς λογικῶν ἀρχῶν. Δὲν εἶναι τέχνη, λέγει ὁ Σωκράτης, πολλῶ δὲ μᾶλλον ἀνταποκρινομένη στὴν ἀλήθεια, παρὰ λεκτικὸ τέχνασμα ποὺ ἀποκτᾶται κυρίως μὲ πείρα καὶ ἔχει βάση στὴν κολακεία.

Περὶ εἰδῶν κολακείας: τὸ ἕκαστο ξεχωριστὰ ἀποτελεῖ «εἶδωλον» μιᾶς πραγματικῆς τέχνης ἢ ἐπιστήμης, ἀπὸ τὴν πραγματικὴ γνώση. Ἀρχικῶς, εἶν' ἡ τέχνη τῆς «θεραπείας» ἢ «ἐπιμελείας» ἢ «περιθάλψεως» πρὸς κάποιον· αὐτὴ ἀφ' ἑνὸς ἀναλύεται α'.) ὡς ἐπιμέλεια τοῦ σώματος μέσω ἐκγυμνάσεως («γυμνασμάτων») καὶ β'.) μέσω ἰατρικῆς (ἀρίστη σωματικὴ κατάστασι καὶ ὑγεία), ἀφ' ἑτέρου ἀκολουθεῖ ἢ περιθάλψη τῆς ψυχῆς· λέγοντας «περιθάλψη ψυχῆς» ἐννοοῦμε τὴν καλλιέργειαν τοῦ δημοσίου ἀνδρὸς καὶ τὴν ἐνασχόλησίν του μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ περιλαμβάνει α'.) τὴ «νομοθετικὴν» (νομοθεσία) καὶ β'.) τὴ «δικαιοσύνην»· τὴν πρώτην ὡς πρότυπο πνευματικῆς ὑγείας καὶ τὴ δεύτερη ὡς «θεραπεία» ψυχῆς —ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν τῶν δύο μᾶς ὀδηγεῖ στὴν πραγματικὴ ἀρετή.

- Τὰ μὲν «γυμνάσματα» καὶ ἡ ἰατρικὴ μᾶς ὀδηγοῦν στὴ γνῶση τοῦ καλοῦ καὶ ὑγιοῦς περὶ σώματος· ἡ δὲ «νομοθετικὴν» καὶ δικαιοσύνη στὴ γνῶση τοῦ καλοῦ καὶ ὑγιοῦς περὶ ψυχῆς καὶ νοῦ.
- Περὶ κιβδήλων ἀπομιμήσεών τους: α'.) ὁ γυμναστὴς θὰ θέσει γυμνάσματα μὲ σωστὴ τεχνικὴ καὶ θὰ δυσκολεύσουν, ὅσο πρέπει, τὸν γυμναζόμενο καὶ ὄχι ἀσκησιολόγιο ὑπερβολικὰ εὐκόλο· ἐπὶ παραδείγματι, ἡ κομμωτικὴ μιμεῖται τὴν τέχνη καλλωπισμοῦ καὶ γοητείας, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα εἶναι ἐφήμερη καὶ πλασματικὴ· β'.) ὁ ἰατρὸς θὰ δώσει θεραπεία μὲ αὐστηρὲς ἀρχές ποὺ καλεῖται νὰ ἀκολουθήσει ὁ ἀσθενής, γιὰ νὰ θεραπευθεῖ, καὶ ὄχι συνταγὲς ἀπολαύσεως, σὰν νὰ μὴ νόσησε ποτέ· γ'.) ὁμοίως, καὶ ὁ διδάσκων τὴν ἀρετὴ θὰ ὀδηγήσει τὸν πολίτη πρὸς τὴν δικαιοσύνη καὶ τὸ εὖ πράττειν ὑπὲρ τῆς πόλεως καὶ τῆς συλλογικότητος, κι ὄχι ἰδιοτελῶς καὶ ἀδίκως. Κατὰ τὸν Σωκράτη ὁ σοφιστὴς διδάσκει ὡς ἀρετὴ τὸ πῶς ὁ μαθητὴς θάναι πιθανότερον κοινῶς ἀποδεκτός· ὅπως καὶ ὁ ῥήτωρ ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι ἰατρὸς ἀσθενειῶν πολιτείας, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα συνιστᾶ τεχνικὲς ποὺ εἴτε πείθουν εἴτε συμβαδίζουν εἴτε ξεγελοῦν τὸν ἀκροατή. Δυνάμεθα νὰ ὀρίσουμε τὴν ῥητορικὴ ὡς ἀπεικόνιση ἑνὸς μόνου μέρους —κι ὄχι καθ' ὀλοκληρίαν— τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης (463a-466a).

Ὁ διάλογος με τὸν Πῶλο

- Ὁ Πῶλος ἀντιτίθεται στὴ σωκρατικὴ προσέγγιση περὶ ῥητορικῆς λέγοντας ὅτι ἡ ῥητορικὴ δὲν δύναται νᾶναι μορφὴ κολακείας, παρὰ μόνον πειθοῦς, ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ ἀδαὴς πείθεται ἀπὸ ἕναν ἰσχυρότερο ἐπὶ τῆς κοινότητος. Ὁ ἰκανὸς ῥήτωρ δύναται νὰ πετύχει τὴν ἐπιθυμητὴ ἐξορία, δέσμευση περιουσίας, ἀκόμη καὶ ὑλοποίηση θανατικῆς ποινῆς, ὅπως ἀκριβῶς κι ὁ τύραννος. Ὁ Σωκράτης ἀφ' ἑνὸς παραδέχεται ὅτι ὁ ἰκανὸς ῥήτωρ ἔχει μία τέτοια δυνατότητα, παρόμοια τοῦ τυράννου, ἀφ' ἑτέρου ἐρνεῖται ὅτι κᾶτι τέτοιο εἶν' ὠφέλιμο νὰ τὸ κατέχει κάποιος, πόσω μᾶλλον ἐν σχέσει με τὴν πολιτεία καὶ τὴ συλλογικότητα· ἐπίσης, ἕνας ῥήτωρ ἢ τύραννος δὲν ἔχει πραγματικὴ ἰσχύ, διότι καὶ ὁ ἕνας καὶ ὁ ἄλλος ἐνεργοῦν μόνον με τρόπο πού θεωροῦν ὅτι θὰ τοὺς βγάλει κερδισμένους καὶ ὄχι ὅπως πραγματικὰ θέλουν. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, ὁ Σωκράτης καταδεικνύει στὸν Πῶλο ὅτι καὶ ὁ ῥήτωρ καὶ ὁ τύραννος ἑτεροκαθορίζονται βάσει κοινοῦ ἢ ἀκροατηρίου, πρᾶγμα πού τοὺς καθιστᾶ, ἐν τέλει, ἀδυνάμους: κάνεις ἢ λέγεις κᾶτι, τὸ ὁποῖο δὲν πιστεύεις πραγματικά, με σκοπὸ μέσω αὐτοῦ νὰ λάβεις κᾶτι ἄλλο ἐπιθυμητό· ἂν, λοιπόν, ἕνας ῥήτωρ ἢ ἕνας τύραννος χρησιμοποιοῦσιν τὴν ἰσχύ του, προσδοκῶντας κᾶτι ἄλλο, στὴν περίπτωση πού ἐκτιμᾶ λάθος καὶ τὸ προσδωκώμενο δὲν εἶναι ὠφέλιμο γιὰ τὸν ἴδιο, ἐπὶ τῆς οὐσίας, καθιστᾶται ἀδύναμος, διότι οὔτε ἔπραξε, ὅπως πραγματικὰ ἤθελε, οὔτε ἔλαβε κᾶτι καλὸ γιὰ τὸν ἑαυτό του (466a-469e).

- Ὁ διάλογος συνεχίζεται μὲ τὸ περὶ κυρίας ἠθικῆς διδασκαλίας θέμα ποὺ θίγεται. Ἀγενῶς ὁ Πῶλος λέγει ὅτι ὁ Σωκράτης μόνον νὰ ζηλεύει τοὺς προαναφερθέντες δεσμευτὲς (δηλαδή, τοὺς ῥήτορες καὶ τοὺς τυράννους) γίνεται καὶ, προφανῶς, ὁ Σωκράτης τὸ ἀρνεῖται. Ὁ Σωκράτης στηρίζει τὰ ἑξῆς: α'.) εἴτε δικαίως εἴτε ἀδίκως, εἶναι ἀξιοθρήνητος ὅποιος ὑποβάλλει τέτοια δεινὰ μέσω ἀτομικῆς ἰσχύος· β'.) ἀθλιότερος, ὅμως, εἶναι ὁ ἀδίκως ὑποβάλλων δεινὰ σὲ ἀθῶους γιὰ ἀτομικὸ συμφέρον· γ'.) πολὺ προτιμότερο εἶναι νὰ ὑποστῆς μία ἀδικία, παρὰ νὰ τὴ διαπράξεις (469a-c).
- Ὁ Πῶλος διίσχυρίζεται ὅτι ἡ ἄνωθι ἄποψη Σωκράτους φαντάζει περισσότερο γελοία, παρὰ ἠθική, ἰδίως ἂν ἡ ἐπιβολὴ τιμωρίας γίνεται δικαίως· ἐπίσης, θέτει ὡς παράδειγμα τὴν περίπτωση τοῦ Ἀρχελάου, ὁ ὁποῖος μέσω βιαιοπραγιῶν ἐπιβλήθηκε ὡς βασιλιάς Μακεδονίας, ὅμως δὲν εἶναι δυστυχῆς καὶ οἰοσδήποτε θὰ ἤθελε —ἀκόμη καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης— νὰ εὐρίσκεται στὴ θέση του (469c-471d).
- Ὁ Πῶλος ἐδῶ ὑποπίπτει σὲ «ἄγνοια ἐλέγχου»¹: οὐδέποτε ἐπιβεβαιώνεται ὅτι, ἀκόμη καὶ ἂν ἅπαντες προσυπέγραφαν τὴν ἄποψη Πῶλου, εἶναι ὄντως ὀρθότερη τῆς τοῦ Σωκράτους —καὶ γενικῶς μιᾶς μονάδος— προσεγγίσεως. Ὁ Σωκράτης λέγει ὅτι ἡ ἄποψη ποὺ ἐκφέρει ἐναντίον Πῶλου δὲν θὰ εἶναι ἀποδεδειγμένη, ἂν δὲν μπορέσει νὰ παρουσιάσει ἔστω ἓναν ὑποστηρικτὴ (472a-d). ἦτοι, ἡ ἀξιοπιστία ἐπιχειρημάτων κρίνεται ὄχι βάσει «κύρους» προσώπου/προσώπων, ἀλλὰ ἰδίας συλλογιστικῆς πορείας.
- 1. Ἐγνοια ἐλέγχου»: Ἡ λογικὴ πλάνη, μέσω τῆς ὁποίας ἓνα ἐπιχείρημα παρουσιάζεται —ἐνίοτε καὶ ὄντως εἶναι— ὡς πιθανῶς ἀληθές, ἀλλὰ ἐν τέλει διατείνεται διαφορετικὴ γνώμη ἀπὸ τὴν ἐπιθυμητῶς ἰσχυριζομένη.

- «Ποιός εἶναι πράγματι εὐτυχισμένος ἄνθρωπος;»: » Ὁ Πῶλος δισχυρίζετι ὅτι ἀκόμη καὶ ἓνας διεφθαρμένος, δύναται νᾶναι εὐτυχής —πρᾶγμα ποῦ ὁ Σωκράτης τὸ ἀρνεῖται. Ἐπομένη διαφωνία τους τίθεται τὸ ζήτημα περὶ ἀτιμωρησίας· ὅτι, δηλαδή, γιὰ νᾶναι κάποιος εὐτυχής, πρέπει νὰ παραμένει ἀζημίωτος (ἀζήμιος)· ὁ Σωκράτης διαφωνεῖ καθέτως καὶ ὑποστηρίζει ὅτι αὐτὸς εἶναι δυστυχέστερος καὶ ἀπὸ τὸν τιμωρημένο καὶ ἀπὸ αὐτὸν ποῦ ὑποστειῖ μιὰν ἀδικία. Τῶρα δὲ ὁ Σωκράτης θὰ ἀποπειραθεῖ νὰ πείσει τὸν Πῶλο γιὰ τὶς δύο ἀπόψεις του (472d-474c).
- Ἀπόπειρα ἀκόμη ἀκριβεστέρου, περὶ τοῦ (συ)ζητουμένου, προσδιορισμοῦ. Ὁ Πῶλος λόγω ὑπάρχουσας συμβατικῆς ἠθικῆς προχωρεῖ σὲ ἀπαραδοχὴ ἀντιλήψεως περὶ τοῦ «ἐλοίμην ἂν μᾶλλον ἀδικεῖσθαι ἢ ἀδικεῖν» (469c) [=θὰ προτημοῦσα περισσότερον νὰ ἀδικοῦμαι, παρὰ νὰ ἀδικικῶ]· προσπαθεῖ δὲ νὰ ἀποφύγει τὴν παραδοχὴ τοῦ συμπεράσματος, ἥτοι ὅτι τὸ χειρότερο ἐκ τῶν δύο ἀποτελεῖ καὶ ἓνα τῶν μεγαλυτέρων κακῶν. Ἐν ἀντιθέσει μὲ τὸ Σωκράτη, προχωρεῖ στὴν ἐξῆς διάκριση: τὸ μὲν «καλὸν» χωρίζεται σὲ «ἀγαθὸν» καὶ «ἐκλεκτὸν» ἢ «εὐγενές», τὸ δὲ «δύσμορφον» σὲ «αἰσχρὸν» καὶ «κακόν».

- Ὁ Σωκράτης, ἀποσκοπῶντας νὰ καταστήσει ἀνυπόστατες αὐτὲς τὶς διακρίσεις, προχωρεῖ ὡς ἐξῆς: συμφωνήσαμε δὲ ὅτι τὸ χειρότερο εἶναι τὸ «ἀδικεῖν», παρὰ τὸ «ἀδικεῖσθαι», ἄρα καὶ τὸ πρῶτο εἶναι βλαβερότερο καὶ χειρότερο τοῦ δευτέρου· ἐπομένως, εἶν' ἀδύνατον ὁ δὲ πράττων νὰ ἐπιλέγει τὸ χειρότερο καὶ συγχρόνως νὰ ἐπιλέγει τὸ λιγότερο κακὸ —τὸ χειρότερο θάναι χειρότερο εἴτε ἀναφέρεται στὴ «βλάβη» εἴτε στὴ «δυσμορφία», ὁμοίως καὶ σ' ὅ, τι «καλὸν» θεωροῦμε. Τοιοῦτοτρόπως, ὁ Σωκράτης ὁδήγησε τὸν Πῶλο σὲ ἀδιέξοδο καὶ τοῦ κατέδειξε τὴν ἀντίφαση ὅπου ὑπέπεσε (474c-476a).
- Συμπέρασμα: ὅπου ὑπάρχει δράστης, ὑπάρχει καὶ δέκτης, ἤτοι ὁ «ποιῶν» καὶ ὁ «πάσχων» (*δρῶν κατὰ τινος*) —ὁμοίως καὶ σὲ κάθε περίπτωση. Στὴν περίπτωση τιμωρίας, ὅμως, γιὰ μιὰ παρατυπία εἶσαι ὁ πάσχων καὶ ὁ υποβάλλων εἶν' ὁ δράστης· ἂν ὄντως διεπραξὲς παρατυπία, τότε δικαίως καὶ ὑφίστασαι τὴν ποινὴ καὶ εἶσαι στὴ θέση τοῦ πάσχοντος —ἐν προκειμένῳ δὲ ὁ τημωρούμενος δέχεται ἐνέργεια καλὴ καὶ ὀρθή, ἀσχέτως ὅτι δὲν εἶν' εὐχάριστη, συγχρόνως ὑπάρχει ὄφελος γιὰ τὸ συλλογικόν, ἐνίοτε καὶ γιὰ τὸν ἴδιον τὸν πάσχοντα.
- Ἡ ὠφελείας φύση: τὰ «καλὰ» καὶ «κακὰ» δυνάμεθα νὰ τὰ ταξινομήσουμε σὲ καταστάσεις α'.) «περιουσίας» (ἢ οικονομίας), β'.) «σώματος» καὶ γ'.) «ψυχῆς». Κακὲς ἐν ἀντιστοιχίᾳ καταστάσεις: α'.) στὴν περιουσίᾳ ἢ φτώχειᾳ· β'.) στὸ σῶμα ἢ ἀδυναμίᾳ, ἀρρώστια, δυσμορφία· γ'.) στὴν ψυχὴ ἢ διαφθορὰ καὶ ἢ ἀδικία (αὕτη εἶναι καὶ ἢ χειρότερη ἐκ τῶν τριῶν).
- Τὸ «κακόν» τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ χειρότερο ἐλάττωμα γιὰ ἕνα ἄνθρωπο —ἐπιστροφή στὴν ἀρχὴ σωκρατικῆς ἠθικῆς (476b-477e).
- Ὅποιος δὲν υποβάλλεται σὲ θεραπείᾳ, πάσχει πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸν υποβαλλόμενον.

- Ὄποτε, τὸ ὅτι ἡ ῥητορικὴ εἶναι ἀξία λόγου, ἐπειδὴ καθιστᾶ τὸν ἔχοντα αὐτὴν ἰκανὸν νὰ ἐκφεύγει τιμωριῶν εἴτε ἀδικεῖ εἴτε ὄχι, τῶρα φαίνεται ἀνυπόστατος συλλογισμὸς. Τὸ καλύτερο, λοιπόν, ποῦχει νὰ κάνει ἓνας ῥήτωρ ἀδικήσας, εἶναι νὰ καταγγεῖλει στὸν δικαστὴ τὸν ἑαυτὸ του, μὲ κάθε ἀρμόζουσα ποινὴ, γιὰ ἀποκατάσταση ψυχικῆς υἱείας· τὴ χρήση εὐγλωττίας γιὰ ἀποφυγὴ ποινῶν καὶ γιὰ διαρκῆ ἀδικία, καλύτερα νὰ τὴν εὐχόμεστε γιὰ τοὺς χειροτέρους ἐχθροὺς μας ὡς τὸ μέγιστο τῆς ζωῆς τους πλήγμα (477e-481b)

Ὁ διάλογος με τὸν Καλλικλέα τὸν Ἀχαρνέα

- Τὸ παρὸν τμήμα εἶναι τὸ 3^ο καὶ τελευταῖο· ἀποτελεῖ δὲ τὸ κυριότερο κι ἐκτενέστερο τοῦ διαλόγου θέμα· πῶς, δηλαδή, ἐφαρμόζεται ἡ ἠθικὴ στὴν πολιτικὴ, καὶ ἔχουμε καὶ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Καλλικλέου τοῦ Ἀχαρνέως, ὅπου μαθαίνουμε μόνον ὅτι φιλοδοξοῦσε νὰ ἀνέβει στὸν δημόσιο βίον τῶν Ἀθηνῶν καὶ στὴν πολιτικὴ σκηνή.
- Καλλικλέου στοιχεῖα: α'.) ἠθικὴ φαινομενικῶς ἀνάποδη, ὅπως τοῦ Φρ. Νίτσε, ἀλλὰ τὴν ὑποστηρίζει μὲ συνέπεια· β'.) ἐπιβλητικότητα καὶ δυναμικὴ· γ'.) λόγος γοητευτικὸς πρὸς ψυχικὸ μεγαλεῖο· δ'.) ἀδιαφορία πρὸς ἀνάξιες λόγου ἐπιθυμίες (καμμία σχέση με τὸν Πῶλο!)· ε'.) ὑποστήριξη στὸ ἰδανικὸ ἀνδρῶν τῆς «δράσεως γιὰ τὴ δράση»· ς'.) πεποίθηση ὑπάρξεως ἀκραιφνοῦς ἠθικῆς ὀρθότητος· ζ'.) ὄραμα μιᾶς Φύσεως ποὺ διέπεται ἀπὸ νόμους, κατὰ τῶν ὁποίων ὁ «πιὸ ἀδύναμος ὑποκύπτει»· γοητεύει τὴ φαντασία καὶ ἀποτελεῖ διαφορετικὴ ὀπτικὴ τοῦ κοινωνικοῦ βίου· η'.) ἰσχυρισμὸς ὅτι κάθε ὑπεροχὴ προσδίδει στὸν κάτοχό της ἠθικὸ δικαίωμα νὰ τὴ χρησιμοποιεῖ κατὰ τὴν κρίση του· θ'.) ἐπικαλεῖται τὴ μεγαλοπρεπῆ ἠθικὴ «Φύσεως» καὶ τῶν «πραγμάτων ὡς ἔχουν»· ι'.) διαφωνία περὶ τῆς ἠθικῆς μικροπρέπειας ποὺ περιορίζεται σὲ τοπικὲς συνήθειες· ια'.) πεποίθηση ὅτι μὲ τὴν περιφρόνηση συμβατικῆς ἠθικῆς, ἡ ἠθικὴ ὄχι μόνον δὲν ἀπορρίπτεται, ἀλλὰ ἐνισχύεται κιόλας. Στὴν ἀμφισημία φύσεως καὶ νόμου τοῦ 5^{ου} αἰῶνος εἶχε τὴν πειστικότερη ἐπιχειρηματολογία γιὰ τοὺς ὑπὲρ φύσεως θεωρητικοὺς ἰδεολόγους. Σκοπὸς τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἡ ἐκθεση ἀπόψεως μετὰ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ πειθῶ καὶ ἡ καθ' ὀλοκληρίαν ἀνασκευὴ τους.

- Ὁ Καλλικλῆς λέγει ὅτι, ἂν ὁ Σωκράτης ὁμιλεῖ σοβαρὰ καὶ ἡ θεωρία του ἰσχύει, τότε ὁ κοινωνικὸς βίος καὶ τὸ σύνολο ποὺ τὸν ἀπαρτίζει εὐρίσκεται σὲ ἐντελῶς ἐσφαλμένες κατευθύνσεις, μὲ συμπεριφορὰ ἀνάποδη καὶ συγκεχυμένη. Ὁ Σωκράτης δὲν τὸ ἀρνεῖται καὶ ἀπαντᾷ ὅτι ἔχουν δύο πολὺ διαφορετικὲς προσεγγίσεις, τὴ «φιλοσοφία» καὶ τὴν «ἀθηναϊκὴ δημοκρατία». Ἡ «φιλοσοφία» διδάσκει τὴν παμπληθῆ χρῆση τῆς γλώσσας, ἐνῶ ἡ καλλίκλειος προσέγγιση τὴν ἰδίᾳ καθ' ἑαυτὴ φρασεολογία. Ὁ Καλλικλῆς θαρρεῖ ὅτι δὲν θὰ δυσκόλευθεῖ ἰδιαίτερος, ἂν προηγηθεῖ ἡ διάκριση μεταξὺ «ἀπλῆς συμβάσεως» καὶ «Φύσεως» ἢ «πραγματικότητος».
- Οἱ δυνατοὶ εἶν' ἐπιβλητικοὶ καὶ διαπράττουν πολλάκις ὅ τι συμβατικῶς ἔχουν ὀρισθεῖ ὡς «ἀδικίες»· στὴ «Φύσιν», ἢτοι στὰ «πράγματα ὡς ἔχουν», τὸ ἰσχυρότερο ζῶο ἐπιβάλλεται τοῦ ἀσθενεστεροῦ —ἡ ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ δὲν διαφέρει καὶ πολὺ. Ἀκόμη καὶ παράνομες ἐνέργειες βάσει συμβατικότητος, ἂν διαπράττονται ἀπὸ ἰσχυροὺς πρὸς ἀδυναμοὺς, τὸ δίκαιο τῆς Φύσεως τοὺς ἐπιτρέπει νὰ ἐπιβάλλουν τὴν ἀποψὴ τους —κάθε κατακτητῆς περιφρονεῖ τοὺς ἀνθρωπίνους συμβατικοὺς νόμους καὶ τηρεῖ τὸ «νόμο τῆς Φύσεως» ἀφανίζοντας κάθε τυπικὸ σχηματισμὸ καὶ σύμβαση ἀδυναμῶν.
- Ἐν σχέσει μὲ τὰ λελεγμένα τοῦ Καλλικλέους, ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀσχολία νέων· ἕνας ὤριμος ἄνδρας θὰ καταστραφεῖ, ἂν ἀκολουθήσει τίς σωκρατικὲς συμβουλές, οἱ ὁποῖες ὀδηγοῦν στὴ μὴ δράση, στὴν παθητικότητα καὶ στὴν ἀγνοία νόμων κοινωνικοῦ συνόλου· λέγει ὅτι εἶναι ἐναντίον πραγματικῶν τοῦ ἀνθρώπου παθῶν, ἀρχῶν ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου βίου. Ἀλλὰ ἡ φιλοσοφία εἶναι πολὺ καλὴ δραστηριότητα γιὰ ἐφήβους· γιὰ ὤριμους, ὅμως, ἐνηλίκους, οἱ ὁποῖοι ἐπιθυμοῦν τὴ συμμετοχὴ τους στὸν δημόσιο βίον, εἶν' ἀκατάλληλη. Αὐτὲς τίς κρίσεις ὁ Καλλικλῆς ἰσχυρίζεται ὅτι τίς λέγει «φιλικῶς» πρὸς τὸν Σωκράτη, ὁ ὁποῖος ἔχει ἐπιλέξει νὰ κάνει τὸ ρόλο τοῦ ἀκροατῆ, καθὼς, μόνον ἂν τὸν συκοφαντοῦσαν περὶ σοβαρῶν πραγμάτων, θὰ ἀδυνατοῦσε νὰ ἀπαντηθεῖ (481c-486d) —ἀφήνει τὸν Καλλικλέα νὰ ξετυλίξει τὴ σκέψη καὶ τίς ιδέες του, γιὰ νὰ τὸν ἀποδομήσει ὀλικῶς στὴν πορεία.

- Ὁ Σωκράτης δηλώνει τὸν ἐνθουσιασμό του ποὺ θὰ διαλεχθεῖ μὲ ἕναν τέτοιο συνομιλητὴ, ὁ ὁποῖος εἶν' ἀπολύτως εἰλικρινὴς σὲ ὅ τι ἐξέφρασε περὶ φιλοσοφίας, εἶναι ἀπόψεις ποὺ μοιράζεται καὶ μὲ ἄλλους ὁμοϊδεάτες του καὶ ὁ Σωκράτης εἶναι καλὰ ἐνημερωμένος καὶ ἔτοιμος νὰ ἀπαντήσῃ καὶ, ἐπίσης, θεωρεῖ ὅτι δὲν θὰ ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἰσχύ του, ἂν κατορθώσῃ νὰ ἀνατρέψῃ τὶς ἀπόψεις ἐνὸς τέτοιου ἀνθρώπου.
- Διευκρίνιση καλλικλείου ἀπόψεως: «καλύτερος» σημαίνει «δυνατότερος», ἐνῶ «χειρότερος» ὁ «πιὸ ἀδύναμος». Ἄν δεχθοῦμε μίαν τέτοια προσέγγιση, οἱ πολλοὶ εἶν' ἰσχυρότεροι τοῦ ἐνός, ἄρα οἱ δικές τους ἔθιμικὲς συνήθειες, οἱ ὁποῖες εἶναι ἰσχυροτέρων («καλυτέρων») εἶναι ἀπὸ φύσεως ἐκλεκτὲς («κατὰ φύσιν καλά»). Ὁ Καλλικλῆς τίθεται ἐναντίον μιᾶς συμβατικῆς ἐκ πολλῶν ἠθικῆς, ὅμως ἀναφερόμενος σὲ «δυνατοτέρους» (*κρείττους*), δὲν ἀναφέρεται στὴ μυϊκὴ δύναμη, στὴ ρώμη, ἀλλὰ στοὺς συνετοτέρους (*φρονιμωτέρους*), ἥτοι ἀνθρώπους μὲ πνευματικὰ προσόντα. Τὸ «φυσικὸ δίκαιο» ἐπιτάσσει ὅτι οἱ καλύτεροι καὶ σοφότεροι πρέπει ν' ἄχουν μίαν θέσιν προνομιακὴ καὶ νὰ διοικοῦν τοὺς χειροτέρους (486d-490a)
- Ὁ Καλλικλῆς ἐννοεῖ ὅτι οἱ ἐν λόγῳ «ἰσχυροὶ» εἶν' ἀνθρωποὶ μὲ ὑψηλοτάτη εὐφυΐα, οὕτως ὥστε νὰ ἀντιλαμβάνονται πῶς ἀρμόζει μίαν πόλιν νὰ διοικηθεῖ καὶ κατέχουν τὴν ἀντίστοιχὴ τόλμη, γιὰ νὰ πραγματοποιήσουν τὶς δέουσες ποινές (491b) καὶ τέτοιοι ἄνδρες νὰ εἶναι οἱ ἀνώτεροι τῆς πολιτείας.

- Ἡ ἱκαίη βούληση δὲν πρέπει νὰ ὑπακούει σὲ τέτοιες δεσμεύσεις καὶ νόμους, ποὺ τὴν κρατοῦν χαμηλὰ καὶ τὴν περιορίζουν, διότι αὐτὸ δὲν ἐνέχει (γιὰ ἐκείνη) τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν εὐτυχία (492c). ὁ σεβασμὸς πρὸς «ἀνυπόστατες συνθηματολογίες» (*τα παρὰ φύσιν συνθήματα*) εἶναι μόνον γιὰ τὴ μᾶζα, ἐνῶ γιὰ τοὺς ἱκανοὺς ἀξιοκαταφρόνητα. Τοιοῦτοτρόπως, τὸ ἰδανικὸ Καλλικλέους συμπίπτει μὲ τοῦ Φρ. Νίτσε, τὸ ἰδανικὸ (τοῦ Ὑπερανθρώπου), καὶ φθάνει στὸ ἀνώτατο σημεῖο μὲ τὴν καλλιέργεια ὁρμῆς καὶ «τὴ θέληση γιὰ δύναμη»¹.
- Θέση Καλλικλέους: ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἔχει βίαιες ἐπιθυμίες καὶ νὰ τὶς ἱκανοποιεῖ ἀπόλυτα.
- Ἀντίθετη θέση: ὅσο περισσότερο ἱκανοποιοῦμε τὶς ἐπιθυμίες μας, τόσο περισσότερες ἀπαιτήσεις ἔχουν· κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὀδηγοῦμαστε στὸν ἀνέφικτο κορεσμό.
- Ὁ Καλλικλῆς τίθεται ὑπὲρ τῆς ψυχοσωματικῆς θεωρίας: ἡ ἡδονὴ εἶναι «πλήρωση», ἄρση ἀποτελεσμάτων «κενωτικῆς» διεργασίας.
- Ὅμως, ἡ ἀτέρμων πληρὼση ἀπαιτεῖ καὶ τὴν ἀτέρμονα διεργασία «κενώσεως». Ὁ Καλλικλῆς κάνει λόγο γιὰ μίαν «μεταξίωση ἀξιῶν»². Γιὰ νὰ καταδικάσεις ἓνα εἶδος ἀπολαύσεως, πρέπει νὰ κάνεις τὴν διάκριση μεταξὺ «καλοῦ» καὶ τοῦ «ἀπολαυστικοῦ», πράγμα ὅπου ὁ Καλλικλῆς, ὅπως παραδέχεται, ἀδυνατεῖ νὰ τὴν κάνει μὲ τὴ δέουσα συνέπεια (495a).
- 1. Ὑπάρχουν δύο ἔργα τοῦ Φρ. Νίτσε ποὺ στὸν τίτλο ἀναφέρουν τὴ λέξη «δύναμη»: τὸ ἓνα φέρει τὸν τίτλο «Ἡ Θέληση γιὰ Δύναμη» (“Der Wille Zur Macht”) καὶ τὸ ἄλλο τὸν τίτλο «Ἡ Θέληση τῆς Δυνάμεως» (“Der Wille Der Macht”).
- 2. Νιτσεϊκὸς ὄρος.

- Περὶ ταυτίσεως «καλοῦ» καὶ «κακοῦ», «ἡδονῆς» καὶ «πόνου»: τὸ «καλὸν» καὶ τὸ «κακὸν» ἀδυνατεῖς εἶτε νὰ τὰ κατηγορήσεις εἶτε νὰ τὰ ἀρνηθεῖς, καθὼς καὶ τὰ δύο συνυπάρχουν στὸ ἄτομο. Ἡ «ἡδονή» καὶ ὁ «πόνος» διαφέρουν στὴ μεταξύ τους σχέση, καθὼς ἡ «ἡδονή» μᾶς ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὸν «πόνον» καὶ, ὅταν περάσει αὐτή, ἔχει ἀπαλειφθεῖ καὶ ὁ «πόνος».
- Ὁ Καλλικλῆς κάνει διάκριση μεταξύ «καλῶν» καὶ «κακῶν» ἀνθρώπων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν πρῶτοι εἶναι εὐφυεῖς καὶ τολμηροί, οἱ δὲ δεύτεροι ἀνόητοι καὶ δειλοί. Ἀδυνατεῖ, ὅμως, νὰ ἀρνηθεῖ ὅτι τὴν ἡδονὴν καὶ τὸν πόνον τὴν αἰσθάνονται καὶ οἱ «κακοί», σὲ παρόμοιο —ἐνίοτε καὶ σὲ μεγαλύτερο— βαθμὸν ἀπὸ τοὺς «καλοὺς».
- Ὑπάρχουν, λοιπόν, ἐμπειρικὲς ἀντιρρήσεις γιὰ τὶς δύο ἀνωτέρω ταυτίσεις (495c-499b).

- Ὁ Καλλικλῆς προσπαθεῖ νὰ διαφύγει τὸ ἀδιέξοδο ἐπικαλούμενος τὰ ἐπίπεδα ἡδονῆς: λέγει ὅτι ὑπάρχουν καλύτερες καὶ χειρότερες ἡδονές, πράγμα πού, ὅπως ἰσχυρίζεται, ὁ Σωκράτης τὸ παραμελεῖ.
- Περὶ ἐπιλογῆς ἡδονῶν: ὀφείλουμε νὰ ἐπιλέγουμε τίς «καλές ἡδονές» καὶ τοὺς «καλοὺς πόνους»· ἡ σωστὴ ἐπιλογή θέλει καὶ «ἵκανὸ εἶδήμονα».
- Ὁ Καλλικλῆς εἶναι πρόθυμος νὰ δεχθεῖ ὅτι ἡ «ἡδονή» ἀποτελεῖ μέσον ἐπιτεύξεως «καλῶν» στόχων (500a).

- Ἐκπροσώπηση δύο ἀντιθέτων ἰδανικῶν: ὁ «φιλοσοφικὸς βίος» ἀπὸ πλευρᾶς Σωκράτους καὶ ὁ «βίος τῆς δράσεως»¹ ἀπὸ πλευρᾶς Καλλικλέους.
- Ἡ διάκριση μεταξὺ «καλοῦ» κι «εὐχαρίστου» ποὺ προηγήθηκε δὲν στηρίζεται σὲ πεῖρα, ἀλλὰ σὲ τέχνη πραγματική· ὁ Σωκράτης θεωρεῖ ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐπιστήμη καθορίζει τὴ θεραπεία τῆς ψυχῆς, ὅπως ἡ ἰατρικὴ γιὰ τὸ σῶμα (501b-c).
- Ἡ κλάση «ῥητόρων» στὴν ἐπιρροὴ συναισθημάτων καὶ φαντασίας εἶν' οἱ ποιητές· κριτήριό ἔχουν τὴν «κοινὴ» ἀρέσκεια περὶ αἰσθητικῆς καὶ τὴν ἱκανοποίησή της· ἐν ἑξαίρεσει τὴ μέλωδία, τὸ ῥυθμὸ, τὸ μέτρο καὶ τὴν ἰδιάζουσα γλῶσσα δὲν εἶναι ἀπαραίτητο ὅτι ἀποσκοποῦν στὴ βελτίωση τοῦ ἀκροατηρίου — τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἐπιδιώκει καὶ ὁ πολιτικός (501d-502e).
- 1. Μάλιστα, ὅπως θὰ τὸν βίωνε ἓνας ἱκανὸς ἄνδρας στὸν πολιτικὸ βίον καὶ στὰ δημόσια πράγματα ἐντὸς τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας.

- Ὁ Καλλικλῆς φρονεῖ ὅτι αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ λεχθεῖ γιὰ ὅλους, ἰδίως γιὰ τοὺς ἐν ζωῇ· γιὰ παλαιότερους¹, ὅμως, μπορεῖ νὰ λεχθεῖ.
- Ὁ Σωκράτης διαφωνεῖ, καθὼς αὐτοὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες κατέστησαν τὴν Ἀθήνα μεγάλη.
- Ὁ στόχος τοῦ πολιτικοῦ: ἔχοντας ὑπ' ὄψιν του ἓνα ἰδανικὸ πρότυπο χαρακτῆρος, ὅπου ὑπηρετεῖ τὴν «ἀρετὴ τῆς ψυχῆς», νὰ προσπαθήσει νὰ τὸ περάσει ὡς συνήθεια στοὺς πολῖτες· ὁ ἀσκῶν τὴν πολιτικὴ ἢ ῥητορικὴ τέχνη προσήκει νὰ νῆαι ἡ δημιουργία σωφροσύνης καὶ δικαιοσύνης, ἓνα πρότυπο «ἐθνικοῦ» χαρακτῆρος καὶ ὄχι ἡ ἱκανοποίηση κάθε ἐπιθυμίας καὶ ἀρεσκείας· ἐπιπλέον, ἂν ὑπάρχουν ἐπιθυμίες ποὺ δὲν ὠφελοῦν τὴν πολιτεία καὶ τὸ «συλλογικόν», οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ ῥήτορες πρέπει νὰ τὶς καταστεῖλουν καὶ νὰ τὶς βελτιώσουν μέσω τοῦ «τιμωρεῖν» γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρετῆς, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ φρονήματος (505b-c).
- 1. Ἀναφέρεται στὸν Θεμιστοκλέα καὶ Περικλέα.

- Ὁ Καλλικλῆς προσπαθεῖ πάλι νὰ ἐκφύγει τοῦ ἀδιεξόδου καὶ λέγει ὅτι τὸ «καλὸ» δὲν συμπίπτει μὲ τὴν «ἀπόλαυση», ἀλλὰ καθολικῶς «*παραγίγνεται, ἀλλὰ τάξει καὶ ὀρθότητι καὶ τέχνῃ*» (506d), οὕτως ὥστε νὰ ὑπάρχει εὐταξία καὶ κανονικότητα, ψυχὴ ἐγκρατῆς καὶ πειθαρχημένη («*κοσμία*») ποὺ ἐνεργεῖ δεόντως, ψυχὴ εὐτυχῆς καὶ οἱ παρατυπίες νὰ ἀποτρέπονται μέσῳ τῆς «τιμωρίας». Αὐτὲς εἶν' οἱ ἀρχές ἐνὸς ὀρθοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου, μιᾶς πόλεως-κράτους πρότυπο, οἱ ἀρχές ἐνὸς «ὑπερανθρώπου» καὶ «ὑπερκράτους».

- Ὑποστηρίζει τὴν περὶ πλεονεξίας ἀρχὴ καὶ ὑπέρβαση τοῦ ὁρίου· γιὰ νὰ δεχθοῦμε δὲ αὐτὴ τὴν ἀρχή, πρέπει νὰ δεχθοῦμε καὶ τὸ παράδοξο τοῦ Σωκράτους, ὅτι ἡ ἀρίστη χρῆση τῆς ῥητορικῆς γίνεται, ὅταν ὁ ἔχων αὐτὴν ὑπογράφει τὴν καταδίκη του. Ὁ Καλλικλῆς ὀρθῶς πιστεύει ὅτι ἡ σωκρατικὴ βιοθεωρία εἶναι ἡπιότερη καὶ ὄχι τσοδραστικὴ· σφάλλει, ὅμως, στὸ ὅτι ἡ θέση αὐτὴ εἶναι «ἀσχημη», στοιχεῖο ποὺ εὐρίσκεται ὄχι στὸ «ὑφίστασθαι», ἀλλὰ στὸ «πράττειν» (509e).
- Καὶ τὸ «ἀδικεῖν» καὶ τὸ «ἀδικεῖσθαι» εἶναι ἀρνητικά, ἀλλὰ τὸ πρῶτο εἶναι χειρότερο τοῦ δευτέρου, χειρότερο καὶ κάθε «κακοῦ»· γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσεις τὸ ἀδικεῖσθαι, πρέπει νὰ χεῖς ἰσχύ, δύναμή, ἥτοι «ὠργανωμένην γνῶσιν».

- Γιὰ νὰ μὴν ἀδικηθεῖς ποτέ, θὰ πρέπει νᾶσαι εἴτε «τύραννος» εἴτε φίλος τοῦ ἐκάστοτε ἀρχηγοῦ εἴτε νᾶχεις τὴν εὐνοία τοῦ λαοῦ —σὲ κάθε περίπτωση, εἶσαι ὑπόδουλος, συμβιβάζεσαι καὶ ἑτεροκαθορίζεσαι.
- Ὁ Σωκράτης ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ἀξία τῆς ῥητορικῆς ὡς τέχνη, λοιπόν, ἔγκειται στὸ πῶς κάποιος θὰ ἐξασφαλίσει τὴ σωτηρία τοῦ ἢ τὴν εὐνοιά του διεκδικῶντάς τα μὲ τίς περισσότερες πιθανότητες —αὐτό, δηλαδή, ποὺ κατορθώνει κι ἓνας πολιτικός—. Ὁ κάθε ἐπαγγελλόμενος, ὅμως, ἐξασφαλίζει κάτι διαφορετικὸ μὲ τὴν ἀντιστοιχὴ ὑπηρεσία του, ἀλλὰ κανεὶς δὲν λαμβάνει οὔτε τὴν καταξίωση οὔτε ὑπέρογκα ποσά, ὅπως ἓνας ῥήτωρ ἢ ἓνας σοφιστής. Τὸ σημαντικότερο δὲν εἶναι ἡ μακροβιότητα, ἀλλὰ ἡ καλὴ καὶ τίμια, ἐνάρετη ζωὴ καὶ ὁ αὐτοκαθορισμὸς στὴ διάρκειά της, δίχως νὰ συμβιβάζεσαι μὲ ἐπιθυμίες ξένες γιὰ ἑσένα (512c-513c).

- Ὁ Καλλικλῆς δὲν πείθεται καὶ θεωρεῖ ὅτι ὁ Σωκράτης μεγαλορρημονεῖ. Πάντως, παρὰ τὴν ἄποψη τοῦ Καλλικλέους, ἡ ἐπιτυχημένη πολιτικὴ σταδιοδρομία ὑπόκειται στὴν καλλιέργεια συμπολιτῶν ὡς πρὸς τὴ δικαιοσύνη, τοὺς νόμους καὶ τὸν ἐθνικὸ χαρακτήρα (514a).
- Ὅποιος, λοιπόν, κατέχει μία συγκεκριμένη ἐπιστήμη, συγχρόνως καὶ ἠθικὲς ἀξίες, αὐτὸς δύναται νὰ ἡγηθεῖ τῶν πολλῶν. Δύο, ὅμως, εἶν' οἱ τρόποι ὅπου ὁ κατηρτισμένος δύναται νὰ ἀποδείξει τὶς δυνατότητές του: α'.) προσδιορίζοντας τὸν διδάσκαλο ποὺ τὸν δίδαξε· β'.) ἐπιδεικνύοντας ἀποτελέσματα τελέσφορα μέσῳ τῶν γνώσεών του. Αὐτὰ τὰ κριτήρια ὀφείλει νὰ πληροῖ κάθε δημόσιος ἄνδρας, ὁμοίως καὶ ὁ πολιτικὸς ἐπιδεικνύοντας τὴ βελτιστοποίηση ψυχῶν καὶ χαρακτήρων στὸν ἰδιωτικὸ του βίῳ, πρὶν προχωρήσει στὸν δημόσιον.

- Οἱ Σωκράτης ὑπολαμβάνει ὅτι ἅπαντες ἀποτυγχάνουν στὸν πολιτικὸ βίον. Ὁ Περικλῆς, ὅλοι ἔλεγαν, ἔκανε τοὺς πολῖτες χειροτέρους, φυγοπόνους καὶ φιλαργύρους (515d-515e), μέχρι ποῦ στὸ τέλος κατηγορήθηκε γιὰ οἰκονομικοὺς λόγους καὶ καταδικάσθηκε — ἡ δίκη του δὲν ἔγινε ἐπὶ ἴσοις ὅροις καὶ ἴσως ἦταν ἀδίκη, ἀλλὰ μεγάλη εὐθύνη τοῦ «ἀδικεῖν» τὴν εἶχε ὁ ἴδιος, γιατί δὲν δίδαξε δεόντως τὸ δίκαιο στοὺς πολῖτες του, ὁμοίως καὶ ὁ Μιλτιάδης (516a–e). Οἱ διάσημοι αὐτοὶ ἄνδρες δὲν διέθεταν κἂν τὴν κίβδηλη μορφή τῆς ῥητορικῆς τέχνης, ἀφοῦ ἐν τέλει τοὺς δυσaráστησαν ὅλους· ἂν σήμερον τοὺς ὀνομάζουμε «μεγάλους ἄνδρες», αὐτὸ γίνεται λόγω τῶν ἔργων τους, τὰ ὁποῖα ὅμως ὀφείλονται σὲ καλοὺς ὑπηρέτες ὅπου εἴτε ἔδωσαν τὶς ἰδέες ἔργων εἴτε βοήθησαν στὴν ὑλοποίησή τους.

- “Ένα ακόμη σφάλμα τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν εἶναι ἡ ἀποποίηση εὐθυνῶν γιὰ κάθε κακό, κρίνοντας τὸν προηγούμενο ἀρχηγὸ ὡς χειρότερο τῶν ἑαυτῶν του — στὸ ἴδιο σφάλμα ὑποπίπτει ὁ Καλλικλῆς· οἱ πολιτικοὶ τοῦ παρελθόντος κατέστρεψαν τὴν ψυχικὴ ὑγεία τῆς πολιτείας (519a), δίχως δικαιοσύνη, σωφροσύνη καὶ φρόνημα. Ὁ λαός, ἐνῶ ἀρχικῶς γυρεύει «ἡγέτη», κατόπιν παραπονεῖται γιὰ τὴν ἐπικράτηση ἀδικίας· οἱ σοφιστὲς κι οἱ ῥήτορες, ὅπου φρονοῦν ὅτι διδάσκουν τὴν «ἀρετὴ» καὶ τὴν «ῥητορικὴ τέχνη» (ἢ «ἐπιδεικτικὴ»), κατηγοροῦν τοὺς διδασκομένους, ἐπειδὴ δὲν πλήρωσαν τὰ συμφωνημένα δίδακτρα: οἱ μὲν διδάσκαλοι ἀδυντοῦν νὰ καταστήσουν τοὺς μαθητὲς τους «καλοὺς», οἱ δὲ πολιτικοὶ νὰ προωθήσουν τὸ «καλὸ» καὶ τὸ δίκαιο στὸ λαό — καὶ οἱ δύο ἀποτυγχάνουν — ἐνίστε παταγωδῶς—.

- Ἐκ τῶν δύο ὑποκριτῶν ὑπερισχύει κάπως ὁ σοφιστὴς λόγῳ τοῦ ἀντικειμένου ποὺ λογίζεται «τέχνη». Ἄν, ὅμως, αὐτοὶ οἱ δύο σέβονταν τὸ ἀντικείμενο καὶ τοὺς ἑαυτοὺς τους, θὰ παρεῖχαν δωρεὰν τὶς ὑπηρεσίες τους. Ὅποιος ἀποσκοπεῖ στὸ καλὸ καὶ στὴν ἀρετὴ, δὲν φοβᾶται οὔτε τὴν ἀχαριστία οὔτε τὴν ἀδικία εἰς βάρος του (520c-e).
- Στὴν πραγματικότητα, ὁ μοναδικὸς τῆς ἐποχῆς πολιτικὸς ἄνδρας ἦταν ὁ Σωκράτης, ὅπου τὸ λόγο τὸν χρησιμοποίησε ὄχι γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ, ἀλλὰ γιὰ νὰ κάνει ἔργῳ καλὸ στοὺς συμπολίτες του· δὲν φοβᾶται οὔτε τὴν δίκη οὔτε τὸν ἀδικο θάνατο, τὸν ὁποῖο καὶ θὰ δεχθεῖ δίχως κανέναν δισταγμὸ, κατηγορούμενος δῆθεν ὡς «διαφθορέας νέων» (521a-e).

- Ἡ σωκρατικὴ ἠθικὴ «περίθελψη» τῆς ψυχῆς: ἡ ἐφαρμογὴ τῆς πολιτικῆς τέχνης ὑπόκειται στὴ γνῶση ἠθικῶν ἀξιῶν· ὁ Σωκράτης, ἂν καὶ ἀμέτοχος πολιτικᾶ (δηλαδή, δὲν ἐπιχείρησε ποτὲ νὰ γίνῃ πολιτικός), ὄχι μόνον διέθετε ἠθικὲς ἀξίες, ἀλλὰ μὲ τὴ δραστήρια ζωὴ του τὶς μετέδιδε κιόλας. Ἡ ἀξία τοῦ πλατωνικοῦ Γοργία ἔχει νὰ κάνει τόσο μὲ τὴ δικαιοσύνη, ὅσο καὶ μὲ τὴν «περίθελψη» τῆς ψυχῆς, ποὺ καὶ τὰ δύο ὡς κεντρικὸ πυρῆνα ἔχουν τὶς ἠθικὲς ἀξίες.
- Στὰ τελευταῖα χωρία ὁ Σωκράτης ἀφηγεῖται ἓνα μῦθος γιὰ τὴ μετὰ θάνατον ζωὴ, μὲ περισσότερο ὀρφικὴ καὶ λιγότερο πυθαγόρεια βάση, ὅπως στὴν *Πολιτεία* ἢ στὸν *Φαίδωνα*: περιγραφή μὲ τὸ λιβάδι ποὺ συναντῶνται οἱ τρεῖς δρόμοι· οἱ κριτὲς τῶν νεκρῶν· ἡ διαίρεση σύμπαντος σὲ Οὐρανό, Γῆ καὶ Κάτω Κόσμος.

- Ὁ Σωκράτης ἔκανε τὴν περιγραφή τοῦ μύθου, γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν ἀθλιότητα τῆς ἀμαρτίας. Ἀξιοσημείωτο ὅτι δὲν ἀναφέρεται τίποτα περὶ πυθαγορείου μεταμψυχώσεως, ὅπως στὴν *Πολιτεία*, τὸν *Φαῖδρο* καὶ τὸν *Φαίδωνα*, ἐπειδὴ πιθανῶς νὰ μὴν ἀποτελοῦσε σημαντικὴ διδασκαλία, ἂν καὶ ὁ Σωκράτης δηλώνει ῥητῶς τὴν πίστη του σ' αὐτὸν τὸν μῦθο¹.
- Ὁ διάλογος τελειώνει μὲ τὸν Σωκράτη νὰ προσδιορίζει τὸν Γιοργία, τὸν Πῶλο καὶ τὸν Καλλικλέα ὡς τοὺς «σοφωτάτους» τῆς ἐποχῆς, ὅπου ὅμως δὲν ἀπέδειξαν ὅτι πρέπει νὰ διάγουμε τὸν βίο μας διαφορετικὰ ἀπ' ὅ τι ἔλεγε ὁ Σωκράτης.

• 1. Ἡ «πίστις» σπανίως γίνεται ἀντικείμενο διδασκαλίας, πόσω μᾶλλον ἂν πρόκειται γιὰ ἐπιχειρηματολογία.

- Ἐπαναλαμβάνει τὸ προτιμητέο ἀδικεῖσθαι ἀντι τοῦ ἀδικεῖν, τὴν ἀξία τῆς τιμωρίας ὡς δεύτερο ἀγαθὸ μετὰ τὸν ἔντιμο βίον· τονίζει τὴν ἀποφυγὴν πάσης κολακείας, τὴν χρῆσιν ῥητορικῆς μόνον ὑπὲρ δικαίου καὶ προτρέπει τὸν Καλλικλέα νὰ πορευθεῖ μαζί του στὸν ἔντιμο δρόμο τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ ὅτι μόνον ἔτσι θὰ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ εὐτυχεῖ σὲ κάθε στιγμή τοῦ βίου του.

ΤΕΛΟΣ